

H.E. Friends græske gravmæler – forbilleder, kopier og selvstændig skaben

Af Jan Zahle

Klassisk arkæolog, dr.phil.

Fra 1818-1829 var billedhuggeren Hermann Ernst Freund i Rom, hvor han ud over egne studier var en betroet medarbejder i Thorvaldsens værksted. I 1829 blev han professor i billedhuggerkunst ved Kunstakademiet i København – en stilling, som havde været ledig siden Nicolai Dajons død i 1823. Men han døde allerede i 1840, kun 54 år gammel. Han fik således kun 11 år, hvor han helt var sin egen herre, og hans hovedværk Ragnarokfrisen til Christiansborg måtte afsluttes af andre og blev først opsat efter hans død. I dag er indretningen af hans professorbolig i Frederiksholms Kanal med møbler og vægmalerier i antik stil det mest omtalte af hans 'værker' – men denne helhed er ikke bevaret i dag.

En stor del af hans produktion findes imidlertid i god behold, en betydelig mængde gravmæler i en lang række byer, især i København, men også i Helsingør, Herlufsholm, Maribo, Skælskør, Kundby, Odense, Horsens, Århus og Viborg foruden i Frederiksværn (nu Stavern) i Norge og på de Vestindiske øer. Gravmælerne omtales i hovedværkerne om ham, af sønnen Victor Freund 1883 og af kunsthistorikerne Theodor Oppermann 1916 [forkortet: Opp], som opregner 57 mindsten og gravmonumenter, og af Hans Edvard Nørregård-Nielsen 1986 [forkortet: N-N], der bl.a. publicerer en del af Friends tegninger til gravmæler, som findes i Danmarks Kunstbibliotek. Men gravsteler er – bortset fra de indsatte relieffer – nok så meget kunsthåndværk eller kunstindustri, så i nyere fremstillinger af dansk kunsthistorie har de kun fundet vej til Politikens *Dansk Kunsthistorie* fra 1972. I Weilbachs Kunstnerleksikon opregnes nogle, men omtalen er kort: *Hans gravmæler, som udgør langt den største del af hans pro-*

duktion, vidner om hans indgående kendskab til antikkens gravsteler og -vaser.

Hvordan en vigtig gruppe af Friends steler forholder sig til forbillederne skal behandles nedenfor. De giver et indblik i selve den kunstneriske proces og i den klassiske, græske kunsts indflydelse på Freund og hans samtid. Han skabte på samme tid noget meget tidstypisk og noget helt enestående.

Fascinationen af den klassiske græske kunst

Afgørende var det helt nye kendskab til den græske, originale kunst. Lord Elgin bragte mellem 1804 og 1809 en væsentlig del af skulpturerne fra Parthenon på Athens Akropolis til London, og i 1816 blev de erhvervet til British Museum. Deres kunstneriske og tekniske mesterskab blev beundret, og

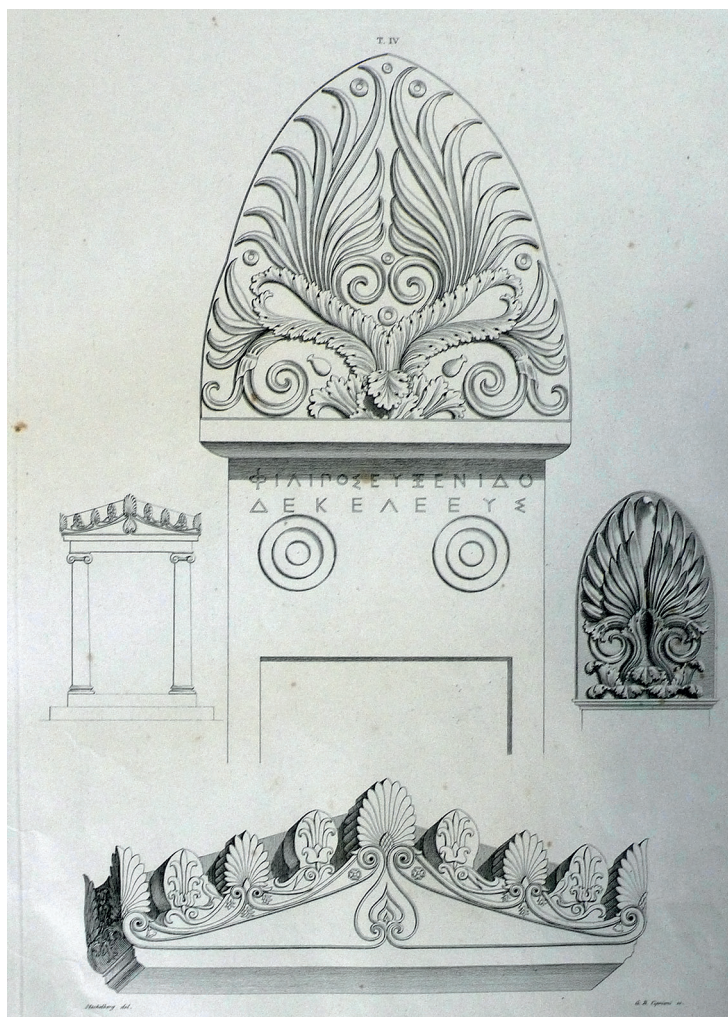

Fig. 1 En planche med tegninger af flere gravmæler, som H.E. Freund kopierede, Stackelberg 1837, pl. IV.

synet på antik kunst radikalt ændret. *Nu endelig ser jeg, hvad der burde være billedhuggerkunstens sande skole*, fastslog Antonio Canova. I 1812 hentede Thorvaldsen megen inspiration til sin Alexanderfrise, og ligeså i 1820'erne Freund til Ragnarokfrisen, så når kunstakademiets sekretær Torkel Baden i 1820 hævdede: *Billedhuggerkunsten havde allerede naaet Spidsen i Perikles's Aarhundrede*, udtrykte han en udbredt opfattelse. I samme periode voksede også mængden af europæiske oldtidsforskere og kunstnere, som vovede sig til det osmanniske Grækenland, og med den græske befrielseskrig (1821-1829) og selvstændighed nærmest eksploderede interessen – og mængden af publikationer med opmålinger af græsk arkitektur og kunst, se bare litteraturlistens Dupré 1825, *Antiquities of Athens* 1830, Blouet 1831-38 og Stackelberg 1837. Også en dansker, filologen og arkæologen Peter Oluf Brøndsted, var med i forreste række. I 1810-1813 opholdt han sig i Grækenland og var med i en international gruppe, som bl.a. talte arkitekten C.R. Cockerell og den tyske baron O.M. von Stackelberg. De gjorde spektakulære fund, hvoraf det mest berømte er en gruppe senarkaiske tempelskulpturer (500-480 f.Kr.) fra templet for Athena Aphaia på øen Aegina. De blev købt af Ludvig I af Bayern og restaureret af Thorvaldsen i Rom mellem 1816 og 1818. Brøndsted sikrede sig internationalt ry gennem sine studier af Parthenons skulpturer (1830). I Rom, hvor Brøndsted opholdt sig fra 1819 til 1823, blev han og Freund nære venner, og Freund omgikkes også von Stackelberg, Brøndsteds ven fra Grækenland. Han viste Freund tegninger af bl.a. gravsteler fra 6.-4. årh. f.Kr, som udmærkede sig ved en fin akanthus- og palmetteornamentik (fig. 1). Dem må Freund have fået lov at kopiere, for de er nemlig forlæg for en række af hans steler fra 1832, men Stackelberg publicerede dem først i 1837. Men også storværket *Antiquities of Athens* blev, som vi skal se, flittigt studeret. Friends optagethed af antikke ornamentter i Rom-årene fremgår af Carsten Hauchs erindringer om Freund fra sit ophold i Rom mellem ca. 1822-1827

Den Side af de Gamles Kunstfærdighed, der staar mellem Kunst og Kunstværk, interesserede ham netop allermest. Han gjorde mig opmærksom paa deres Lamper, Kandelabrer og Drikkekar og paa forskellige Ornamentter, hvormed de smykkede deres Arbeider, og paa den Kunst og den Kløgt, hvormed de udførte alt sligt. Der fandtes en med stor Ziirlighed udarbejdet Keiserstol i Vatikanet, foran denne kunne han blive staaende i halve Timer og længere endnu. "Kunde jeg bare engang opfinde og udføre Noget, der var saa godt i sit Slags som denne Stol," sagde han, "saa vilde jeg sige, at jeg ikke havde levet forgjeves."

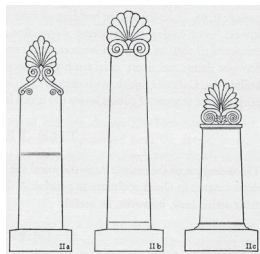

Fig. 2 Sen-arkaiske, attiske gravsteler. Fra Richter 1961.

Den græske baggrund for Freunds gravsteler

Der kendes flere typer af græske gravsteler. De er bedst dokumenteret i Attika, men findes naturligvis mange andre steder. Det gælder også for perioden ca. 500-440/30 f.Kr., hvor der i Attika var forbud mod kostbare gravmæler. Et lignende forbud indtraf i 317 f.Kr.

Det arkaiske, attiske gravmæle består af en høj pille kronet af en sfinks. Ca. 530 f.Kr. afløses pillen af en flad stele kronet af et volut-palmette anthemie (fig. 2) – altovervejende for mænd, i arkaisk tid for unge mænd, i klassisk tid for det mandlige familieoverhoved. I 4. årh. f.Kr. er der altid to rosetter øverst på skaftet. Heraf benævnelser "rosette-palmette-stele." Anthemie og figurfremstillingerne er oftest i relief (og bemalet), men kan alene være bemalet. Det gælder også for de øvrige steletyper.

Andre gravmæleformer kendes i Attika først fra klassisk tid, ca. 430/400-317 f.Kr. (fig. 3). Der er eksempler på dem alle i Ny Carlsberg Glyptotek og i Den Kongelige Afstøbnings-samling.

Den mest kendte er den arkitektoniske "naiskosstele" med (oftest) en lav gavltrekan understøttet af anter og med en relieffremstilling med først én, siden to eller flere skikkelser. Det kendteste motiv er håndslaget (*dexiosis*) mellem en (oftest) siddende kvinde og en stående mand.

Fra samme periode findes også de mindre "billedfeltsteler" med et panel med figurer i lavt relief. De er kronet af en lav

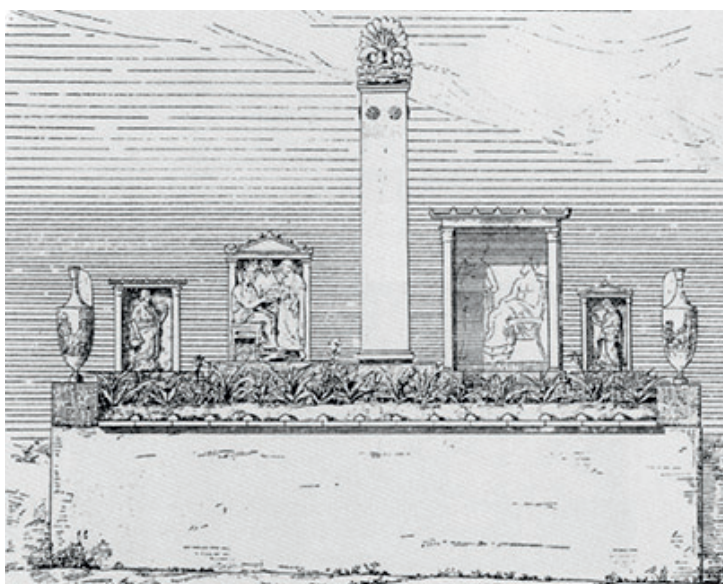

Fig. 3 Et attisk gravsted fra 4. årh. f.Kr. med forskellige gravmæler. Fra Brüchner 1909.

gavl eller et anthemie, og er en hybrid mellem de to ovennævnte typer. Der er ikke sjældent rosetter øverst på skaftet. Tykkelsen på Glyptotekets eksemplarer er mellem 9 cm og 13 cm.

Endelig er der fra det sene 5. årh. og i 4. årh. f.Kr. marmorvaser, lekyther og lutroforer, som vises rundplastisk eller i relief. De har ofte reliefdekoration.

Freunds gravmæler omfatter (tre) græske vaser, men hans mest almindelige har rosette- palmettestelen og billedfeltstelen som forbilleder. Han introducerer typen i Danmark, men ikke uden ændringer. Allerede Dajon havde brugt en relativt lav og tyk stele, som var afrundet foroven. Ved at spidse den opadtil og afgrænse et felt (topstykket) til anthemiet og placere rosetter på skaftet lige herunder (som i Grækenland), skabte Freund en ny steletype, som ved formatet knytter an til noget velkendt, og som alligevel er umiskendeligt græsk. Freund skabte også andre typer, som på forskellig vis kombinerer græske med i Danmark velkendte træk, men de skal ikke omtales her.

Freunds reliefmotive som *dexiosis* kan være græskinspirerede, men har en almen, humanistisk karakter, her afsked. Den stående "Kloge Jomfru" er inspireret af et gravrelief fra midten af 5. årh. f.Kr. (se nedenfor), men er fortolket kristeligt.

I gennemgangen her af udvalgte gravmæler af Freund er der imidlertid ikke lagt vægt på relieffremstillingerne. De er relativt bekendte, mens der knapt har været kigget på anthemierne og deres vej til Danmark. I fokus er steler med et anthemietopstykke fra året 1832, hvor Freund træder i karakter som skaber af gravmæler.

a. Efter originaler fra den senarkaiske og højklassiske periode, ca. 530-430 f.Kr

1. Moses Levin Abrahams, 1759-1828. Udført 1832 (fig. 4)

Mosaisk begravelsesplads i Møllegade, København. Opp kat. 64, N-N kat. 115

H 0,94 m, B 0,34 m, D 0,22 m. H af topstykke 0,52 m

Anthemie i relief på glat bund med en ni-bladet palmette og blade eller bånd, som står op fra bunden, er fæstnet sammen på midten og hænger ned til begge sider. Blade og 'bånd' er konkave og med afsat kant. Forlægget findes i Stackelberg 1837, Taf. VI (fig. 5), men Freund må have kendt tegningen fra Rom. En brugbar tegning findes dog også i *Antiquities of Athens* 1830, s. 7, og et vue af stelen er allerede vist af Dupré 1825, pl. XIX, hvor den står i den græske konsul Fauvels gårdhave. Selve stelen var ca. 3 m høj, og anthemiet var kun afsat med fine ridslinier og bemalet med rød, blå og hvid far-

Fig. 4 Moses Levin Abrahams' gravstele, nr. 1.

ve. Den blev fundet syd for Athen og forsvandt under den græske frihedskrig. Richter 1961, 43 kat. 60A, daterer den til ca. 530 f.Kr., cf. fig. 2 nr. IIb, men den er unik ved de hængende blade i stedet for de gængse volutter, så måske er de svage spor forkert tolket? I forhold til forlægget er Freund's stele lille og kompakt – ligefrem plump – og anthemiet uforholdsmæssigt stort. Kendte Freund kun stelen fra Antiquities og Stackelbergs detailtegning og ikke dens fulde størrelse? Forbillede for udformningen af palmetterne er sikkert de malede antefixer fra Athena Aphaiatemplet på Aegina afbildet af bl.a. Blouet 1838 pl. 54 (fig. 6a), men som Freund kan have set i Rom eller hos Brøndsted. Denne ejede et nu falmet eksemplar, som findes i Nationalmuseets Antiksamling, Christiansen 2000, 71 nr. 6. Antefixer fra Parthenon (fig. 6b) kan også have inspireret, selvom kantlisterne her er tyndere. Palmettespidserne var på selve stelen og Parthenon antefixerne frithugne, men Freund valgte at vise dem i lavt relief, så stens sider står helt glatte.

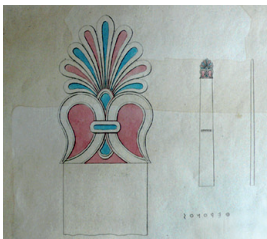

Fig. 5 Forlægget for Abrahams' og Salomonsens gravsteler, fra Stackelberg 1837.

2.-3. Samme anthemie er brugt af Amalia og Samuel M. Salomonsen, som døde i henholdsvis 1835 og i 1855. De er 1,60 m høje og står på samme sokkel ikke langt fra Abrahams' stele. Vel udført 1836-1837. Ikke hos Opp og N-N.

4. Adam Müller, 1811-1844. Udført før 1840 (fig. 7) Assistens Kirkegård, København, afd. B 392. Opp kat. 145 Gravstelen står i et familiegravsted mellem to nygotiske gravmæler, og de spidsbuede topstykker passer fint til hinan-

den. Anthemiets form, med en 15-bladet palmette og herunder volutter i lyreform med en nedadvendt lotus, svarer til den attiske, arkaiske type IIa. Her er dog en palmette i stedet for lotus'en. Forbilleder for palmettebladenes konvekse form kender jeg ikke, måske er det Friends egen udformning. Der er også stor lighed med Athena Aphaia templets antefixer. De krumme spidser på palmettebladene under de øverste volutter er en senere, klassisk form.

5. Birgitte Marie Szybrowski, født Rosendahl, 1751-1832. Udført 1832.

Tidligere Assistens Kirkegård, København. Opp kat. 65, N-N. kat. 116 Fig. 95.

Kun en tegning af stelen er bevaret, og den viser et anthemie med 13-bladet palmette af den senarkaiske type IIc og senere. Freund har valgt kun at vise palmetten, som har konkave blade. Antefixer fra Parthenon med de smalle kantlister er sikkert inspirationskilden. Anthemiet er også anvendt på malermester C.I. Petersens gravstele fra 1857, Assistens Kirkegård, afd. D 215. Skaft og anthemie er udarbejdet i to stykker – kan anthemiet være genanvendt fra Szybrowskis stele?

6. Frederik C.C. Münter 1761-1830, mindetavle udført 1834 (fig. 8)

Frue Kirke, København. Opp kat. 80, N-N kat. 117

Relief med topstykke med lotus- palmette frise med volutbånd under. Under den centrale palmette volutter i lyreform med indskrevet ornament, cf. anthemiet på Adam Müllers stele, nr. 4.

7. Fridrich Ernst Johann von Ohlrogge 1772-1839. Udført 1839-40 (fig. 9)

Helsingør Kirkegård. Opp kat. 125, cf. N-N kat. 113 med fig. 18 på s. 34-35. Kryger 1989. Monumentet blev bekostet af svigersønnen Carl Sivart Lous, som også betalte for sin faders, nr. 13, nedenfor.

Dobbeltsidet gravstele med topstykke udformet som et lavt saddeltag med en lotus- palmette frise forbundet ved volutbånd på alle fire sider.

Forbilledet for begge topstykker er et meget forslået arkitektonisk fragment af ubestemt anvendelse. Af Möbius 1949, 15 med Taf. 3b dateres stykket til det sene 5. årh. f.Kr. (for sent, mener jeg). Det vises urestaureret af Blouet II, 1833 pl. 81 nr. vii, og rekonstrueret i *Antiquities of Athens* 1830, 45 pl. II,4 og af Stackelberg 1837 Taf. IV,3 (fig. 1, forneden og til venstre). Friends udførelse ligger tæt op af Stackelbergs, men er truk-

Fig. 6a-b Antefixer fra Athena Aphaia templet på Aegina, fra Blouet 1838, og fra Parthenon, afstøbning i British Museum.

Fig. 7. Adam Müllers gravstele, nr. 4, i familiegravstedet.

Fig. 8. Mindetavlen for Frederik Münter, nr. 6.

Fig. 9. Fridrich Ohlrogges gravstele, nr. 7.

Fig. 10. Anders Larsen Høyen og andre familiemedlemmers gravstele, nr. 8.

ket lidt sammen og hans anthemiefrise er i lavt relief (ikke frithugget). Det løgformede ornament i midten er derimod udarbejdet à jour, mens originalens er i lavt relief. Udformningen af siderne med en centralpalmette med en lotus på hver side er Friends egen. Stackelberg viser en anden løsning, og Freund har tidligere skitseret det anderledes. Freund har arbejdet selvstændigt inden for en given ramme og har brugt forlægget til to hver for sig enestående monumenter.

b. Efter originaler fra den senklassiske periode, ca. 400-300 f.Kr.

8. Anders Larsen Høyen 1762-1831, og familie. Udført 1832 (fig. 10)

Fig. 11 Salomon Ahron
Jacobsons gravstele, nr. 11.

Assistens Kirkegård, afd. E 585, København. Opp kat. 57, N-N kat. 111. Gravmælet blev bekostet af sønnen, kunsthistorikeren Niels Lauritz Høyen. Han var en nær ven af Freund og også professor på Kunstakademiet.

9. Henriette Cathrine Bugge, født Henrichsen 1766-1830, og familie. Udført 1832

Assistens Kirkegård, afd. B 794-795, København. Opp kat. 58

10. Frederik R. Kuhlau 1786-1832. Udført 1835

Assistens Kirkegård, afd. A 97, København. Opp kat. 91

11. Salomon Ahron Jacobson 1754-1830. Udført 1835 (fig. 11)

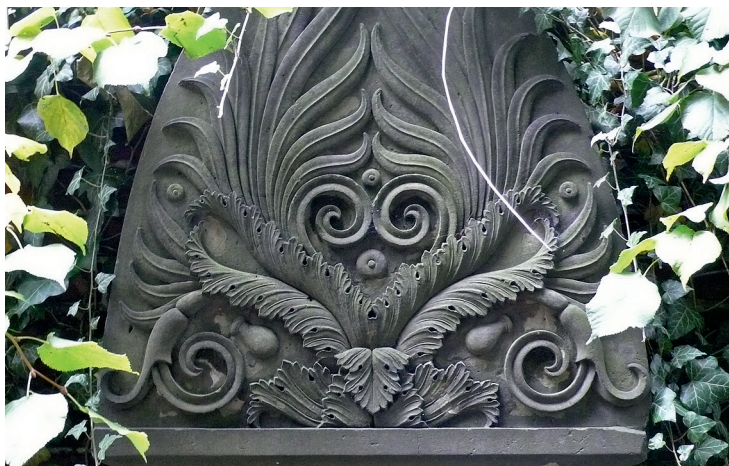
Mosaik begravelsesplads i Møllegade, København. Opp kat. 64, N-N kat. 115

Op fra en bund af akantusblade vokser i midten to ribbede stængler, som ender i volutter og en otte-bladet palmette, og til hver side én, som ender i halvpalmetter. Disse er afsat som halve akroterer og ligesom spejler midtpalmetten, som dog er større. Mellem palmetterne er der lotusblomster og øverst en lille rosette. Anthemiet er i ganske kraftigt relief og er med kun små ændringer kopieret fra Stackelberg 1837 Taf. III,5 (fig. 12). Han viser ikke skaftet, hvad måske forklarer, hvorfor Freund ikke viser rosetter der, bortset fra på nr. 11, hvor de er glatte (uden blade).

Fig. 12 Forlægget for Høyens og Jacobsons gravsteler, fra Stackelberg 1837.

Fig. 13 Hans Henrik og Sophie Dorthea Frosts Gravstele, nr. 12.

12. Hans Henrik Frost 1766-1825, Sophie Dorthea Frost, født Hey 1772-1829. Udført 1832 (fig. 13)

Assistens Kirkegård, oprindeligt opstillet afd. B1 31, nu op mod muren ud mod Jagtvejen (vest). København. Opp kat. 54

13. Carl Christian Lous 1782-1837. Udført 1840

Frederiksværn (nu Stavern) i Norge. Opp kat. 130. Monumentet blev bekostet af sønnen Carl Sivart Lous, som også betalte for sin svigerfaders, nr. 7, ovenfor, cf. Kryger 1989, 101.

Op fra akanthusbunden vokser volutter, to svajede palmetter og, til siderne, volutter og palmetteblade. Herimellem lotusknopper og rosetter. Anthemiet er gengivet både i *Antiquities of Athens* 1830, 45, pl. I,1 (fig. 14) og Stackelberg 1837, Taf. IV,1 (fig. 1, foroven). Det er præcist kopieret, idet det dog er presset lidt sammen, så Freunds udgave er lidt slankere end originalens. Rosetterne på skaftet er glatte, præcis som på tegningen i *Antiquities of Athens*.

14. Christian 1742-1823 og Mette Augusta Brøndsted, født Petersen 1758-1832, arkæologen Peter Oluf Brøndsteds forældre. Udført 1832 (figs. 15-16)

Klosterkirkens Kirkegård, Horsens. Opp kat. 62, N-N kat. 114

15. Henrik Gerner von Schmidten 1799-1831. Udført 1832

Frederikssted, St. Croix. Opp kat. 63

Stelen i Horsens er unik i Freunds produktion ved sit format, idet den er 2,08 m høj, spidser let til opad (0,60-0,56 m), tykkelse kun 0,16-0,13 cm. Den er hermed langt mere 'græsk' end alle de øvrige kraftige steler inklusiv von Schmidten.

Grænsen mellem topstykke og skaft er heller ikke afsat. Særlig bemærkelsesværdig er akanthusbunden, hvis blade unikt står plastisk og kraftfuldt frem ud over siderne. Op fra stænglerne vokser to palmetter med henholdsvis tolv og ti blade. Øverst er gengivet en ubestemt frugtliggende genstand, en blomsterknop? Anthemiets forlæg er gengivet i *Antiquities of Athens* 1830, 53, pl. I (fig. 17a), og af Stackelberg 1837, Taf. IV,4 (Fig. 1 til højre og 17b). I førstnævnte værk vises både en fin opmåling af den afslåede original og en rekonstruktion. Alle tegninger viser et midtblad, og det rekonstrueres med en fremadbøjet spids, så det kunne Freund blot have gengivet. Men måske Brøndsted havde

Fig. 14 Forlægget for Frosts gravstele, fra *Antiquities of Athens* 1830.

noget bestemt i tankerne? Der er ingen rosetter på skaftet, måske fordi skaftet ikke er vist i de lærde værker, men iøvrigt var der næppe plads, for hele skaftet er fyldt med en lang indskrift. Gravmælet er bemærkelsesværdigt i Freunds samlede produktion. Måske har han ydet noget særligt i tæt samarbejde med Brøndsted? Denne bestilte iøvrigt samme år et gravmæle for sin tidligere rektor, Ole Worm 1757-1830, en gravlekyth i bronze, som står sammesteds. Opp kat. 59, H-N kat. 112.

Fig. 15-16 Christian og Mette Augusta Brøndsteds gravstele, nr. 14.

Anthemiet er også anvendt på en gravstele på Holmens Kirkegård, København, for P. Outzen Boisen, død 1862. Opp kat. 114. Formen på stelen er kompakt, akanthusbladene holder sig inde på stelen, og der er tilføjet relieffer.

16. Hermann Treschow Gartner 1785-1827. Udført 1832 (fig. 18a)

Garnisons Kirkegård, København. Opp kat. 116, N-N kat. 28
Op fra akanthusbunden vokser to kraftige, rillede stængler, som ender i volutter og en ti-bladet palmette. Som noget unikt ses forneden hjorteprotomer, som springer frem på hver side af akanthusbunden. Øverst i midten en lille rosette. I lavt relief på flad bund. På skaftet detaljeret udarbejdede rosetter og et relief. Både anthemiet og de fine rosetter er kopieret fra *Antiquities of Athens* III, 1794, 17 (fig. 18b) og 1827, pl. 15 fig. 1, en temmelig svag tegning, som viser motivet delvist rekonstrueret og på en rektangulær baggrund. Her ses også overdelen af hjortenes bagben, men Freund valgte kun at vise forkroppen. Hans fremstilling af stængler, volutter og palmette blade er som helhed mere kompakt, et træk, som også den spidsbuede indfatning bidrager til. Hans resultat overgår langt forlægget.

17. Jens Møller 1772-1833. Udført 1836 (fig. 19)

Assistens Kirkegård, afd. D 137. København. Opp kat. 118, N-N kat. 117

18. Anne Kirstine Mørch, gift Nielsen 1788-1833. Udført 1836?

19. Hendes søn Harald Regner Nielsen 1824-1899.

Begge opstillet på Søndre Kirkegård, Århus, nu i Rådhusparken. Vel udført samtidig med nr. 16. Cf. Zahle 2008. Ikke hos Opp og N-N.

Op fra en bund af akantusblade vokser i midten to ribbede stængler, som ender i volutter og palmetter, og til hver side én, som ender i halvpalmetter. Mellem bladene er der små rosetter og i midten en lille lotus. På skafterne er der detaljeret udarbejdede rosetter. Anthemiet er kopieret fra *Antiquities of Athens* 1830, 45, pl. I,2 (fig. 20), og meget elegant udført. Den græske stele var opstillet for en tilflytter til Athen fra Kition på Kypern.

c. Efter andet forbillede end gravmæler.

20. Jens Bloch 1761-1830. Udført 1835

Viborg Kirkegård. Opp kat. 92

Topstykket med dobbeltsfinks med ni-bladet palmette og lotusblomster. På skaftet rosetter.

Fig. 17a-b Forlæggene for Brøndstedts gravstele, fra *Antiquities of Athens* 1830 og Stackelberg 1837.

Fig. 18a-b Herman Treschow Gartners gravstele, nr. 16, og dens forlæg, fra *Antiquities of Athens* III, 1794.

21. Otto og Anna Kristine Westengaard, født Lange, som døde i henholdsvis 1835 og i 1834. Udført 1837 (fig. 21)

Kundby Kirkegård. Opp kat. 114, N-N kat. 93, 94, 120. Gravmælet blev bekostet af svigersønnen, kunsthistorikeren Niels Lauritz Høyen.

Som ovenstående, men også med et relief af "Den kloge Jomfru" på skaftet.

Topstykkets motiv er kopieret direkte fra et antefix, som Brøndsted publicerede i 1830, 153, afbildet Nørregård-Nielsen 1986, 58 fig. 30. Relieffet med den stående kvinde er utvivlsomt inspireret af et græsk gravlieft fra ca. 450 f.Kr., Giustiniani-stelen i Venedig. Den fik Kunstakademiet en afstøbning af i 1825, cf. Kjerrman m.fl. 2004, 243 inv. KG243. Westengaard stelen er i sin helhed blevet kopieret for F.E.H. Stockfleth, 1857-1905; Assistens Kirkegård, København, afd. M15.2, Fuente Pedersen 2000, 44 fig. 2, og s. 51.

d. To steler fra 1833

22. Peter Lindegaard 1758-1832. Udført 1833 (fig. 22)

Assistens Kirkegård, København, nu Kongens Have. Opp kat. 70

Fra en bund af akanthusblade står akanthusblade op, hvorfra udspringer blomsterknopper og en 12-bladet palmette. I lavt relief på flad bund. Derfor, cf. dog nr. 16, og fordi intet forlæg er mig bekendt, er anthemiet måske et selvstændigt arbejde af Freund. På skaftet er der ingen rosetter, men et relief er indfældet. En afstøbning af anthemiet tilhører Kunstakademiet og er deponeret i Antikmuseet, Aarhus Universitet, se Kjerrman m.fl. 2004, 353 inv. KG852.

23. Anne-Marie de Coninck, gift Muysson 1738-1811. Udført 1833.

Assistens Kirkegård afd. D 540, København. Omtalt af Kryger 1999, 238. Ikke hos Opp og N-N

Glat topstykke med indskrift i versaler. På skaftet detaljeret udformede rosetter.

Freunds brug og bearbejdning af forlæggene

Freund introducerede den græske rosette- palmette stele i 1832 og havde som hjælpemidler en række forlæg i upublicerede og publicerede tegninger og opmålinger. Han modtog bestillinger fra kunsthistorikeren Niels Lauritz Høyen, som var meget antikkyndig, og fra Peter Oluf Brøndsted, som netop samme år, efter mange års udlændighed, slog sig ned i København. Det er meget nærliggende at formode, at de ved

Fig. 19 Jens Møllers gravstele, nr. 17.

deres bestillinger tilskyndede og inspirerede Freund til at bruge det rige materiale. Så meget mere som de naturligvis må have kendt til hans optagethed af antik ornamentik.

Hans udgangspunkt var tegninger af anthemier, som enten kun var bemalede, altså helt uden relief, og anthemier, som var plastisk udformede. Stackelbergs tegninger viser kun sternerne forfra, mens der i *Antiquities of Athens* og hos Blouet også findes instruktive vuer fra siden. Her ses det klart, hvordan anthemierne er konkave, idet de er indfældet i topstykket, et træk, der går igen i de fleste af Friends kopier. Men flertallet af de tegninger, som Freund havde som arbejdsgrundlag, gengiver originalerne i mere eller mindre rekonstrueret tilstand.

Det kan ikke fastslås, om Freund havde afstøbninger til hjælp. I hvert fald har han ikke brugt nogle af de bevarede afstøbninger af anthemier, som blev erhvervet af Kunstakademiet i København formentlig allerede fra 1830-erne og med sikkerhed før 1866, cf. Kjerrman m.fl. 2004, 352-353. De er nu deponeret og udstillet i Antikmuseet, Aarhus Universitet. Som det kan ses på bl.a. Assistens Kirkegård og Vestre Kirkegård i København, er flere af disse blevet kopieret til gravsteler i anden halvdel af 1800-tallet og senere.

Ofte er Friends kopier meget tæt på forlæggene, men i omsætningen fra en tegning til en plastisk fremstilling skal der tages mange beslutninger, og der ses mange mindre afvigelser i designet. I nogle tilfælde er der, som det er fremgået,

Fig. 20 Forlægget for Jens Møllers gravstele, fra *Antiquities of Athens* 1830.

sket betydelige ændringer. Det gælder dem med arkaiske forlæg nr. 1-4, nr. 5-7 samt de mesterlige steler for Brøndsteds forældre, nr. 14, og for Treschow Gartner, nr. 16. Overfladerne er overalt levende, præcise og aldeles gennemarbejdede. I brugen af rosetter øverst på skaftet forholder han sig ganske frit: de udelades af pladsgrunde og grunde, som vi ikke kender til.

I sjældne tilfælde forholder han sig meget frit inden for den ramme, som topstykket udgør. På nr. 20 og 21 har han valgt et motiv fra et arkitekturelement, som dog er et antefix af samme form som topstykkerne. Alene nr. 23 skiller sig helt ud, ved at der kun er skrift.

De græske stellers betydning for Freund

Det fremgår af flere af Friends breve, at gravmæler (ligesom for mange andre kunstnere) ikke var i centrum for hans kunstneriske stræben. F.eks skriver Victor Freund om årene umiddelbart efter hjemkomsten fra Rom:

at han dog ikke aldeles rolig kunde hengive sig til denne Tilværelse, hvor Ligstene og atter Ligstene var al hans Haaben og Tragten, uagtet de Dødes Stene skulde Tale et Alvorsord til de Levende, ses af et andet Sted i samme Brev [1832], hvor det hedder: "I Italien drømte jeg om store Ideer og herlige Skikkelser; nu maa jeg krybe henad Jorden. Faar jeg flere kræfter, skal jeg nok levere andre Ting end Gravminder."

Fig. 21 Otto og Anna Kristine Westengaards gravstele, nr. 21.

Og i 1833 skriver han til H.W. Bissen:

Utrætelig og ufortrøden arbejder jeg Alt hvad der tilbyder sig, om der er nok saa ringe Kunst i samme, for at skaffe Liv og virksomhed i Atiljererne. – Det meste hvad jeg hidintil arbejdede har været at klappe die Døde paa Graven, at reise dem minde Sten der ei har levet.

Men det er næppe den fulde sandhed om Friends arbejde med gravsteler, som han, som nævnt, tog fat på i 1832 i samarbejde med og for sine nære venner og kolleger. Den høje, undertiden suveræne kvalitet i både kopier, bearbejdnings og selvstændige arbejder gør anthemierne til alt andet end venstrehåndsarbejder. Det er indlysende, jævnfør Hauchs notat fra Rom ovenfor, at Freund havde en dyb interesse for antik ornamentik. Det gjaldt bestemt også de græske gravstellers ornamentik, som det fremgår af Victor Friends biografi. Teksten er så inspireret, at man føler sig delagtiggjort i Hermann Ernst Friends egen forestillingsverden.

Overalt, hvor Lejligheden bød sig, havde Freund ivrig studeret de forskjellige Former, hvormed de græske Gravsteler optræde, og talrige Udkast, der baade stamme fra selve Originalerne og fra Afbildningerne, bære Vidne om hans Alsidighed i den Retning – ja enkelte ægyptiserende Modifikationer ere ogsaa medtagne. De Former, som han hyppigst anvender, ere for det Første dem, der må anses for de ældste hos Grækerne, hvor Stelen afsluttes med en Cirkelbue eller en paa begge Sider noget trykket Halvkreds, der er tænkt slaaet over to Centra, og denne Anthemion faar sin ejendommelige Karakter ved de Blomster- og Bladprydelse, der smykke dem enten i Relief eller i hvert Fald angives ved Farver paa den glatte Flade. Her var rig Lejlighed for Grækeren til at udtømme hele sin Skjønhedssands ogsaa i det rent Dekorative, og det er beundringsværdigt, hvilken Mangfoldighed i Karakteren fra det strengeste alvorlige til den mildeste oplivende der kan lægges for Dagen i den forskjellige, palmetagtige Sammensætning af disse Akanthus- eller Lilje-Blade, disse Asfodelblomster eller Lotusknopper, der variere i det Uendelige, og som igjennem de altid harmoniske Bevægelser i Linjerne svare til hele den Skala af Stemninger, der kan opstaa i det Menneskes Sjæl, der træder hen foran Gravstelen.

Giver man sig tid foran Friends anthemier, fornemmer man hans lidenskabelige engagement for form, balance og harmoni. Og han fandt rige muligheder i den græske klassiks ornamentik, som han omplantede til såvel Nørrebro i København som til mange andre steder for sine antikbegeistrede venner

og beundrere. Stelerne er utænkelige uden de græske forbilleder, og de skriver sig ind i en umiskendelig dansk sammenhæng, som afsløres af stelerne form, og fordi de kan ses som frugten af det nære samarbejde mellem kunstneren og de to betydelige forskere og kulturpersonligheder Høyen og Brøndsted. Endelig er de umiskendelige arbejder af Freund. Han skabte gravmæler, der såvel i form som renfærdighed er enestående, også i international sammenhæng.

Med sine 'græske' steler levede Freund op til Kunstakademiets idealer for kunstskeelse, nemlig gennem dyb fortrolighed med traditionen selvstændigt at skabe noget nyt. Johannes Wiedewelt udtrykker det i 1762 således: *Mit fornemste Studium [-] har været at undersøge Konstens Deele, for derved at formere mig en Stiil, som kan have Overensstemmelse med Naturen og Sandheden af en Ting, uden at være Copiist*, og i 1828 skriver N.L. Høyen om en statue af Thorvaldsen: *Dette er et af de Arbejder, som kunne lære den unge Konstner, hvad det vil sige at studere et andet Konstværk, føle sig ind i det og ligesom bemægtige sig den levende Aand, der besjæler det, for med den selvstændig at skabe et nyt Værk*. Freund udtrykte det selv således: *Kunde jeg bare engang opfinde og udføre Noget, der var saa godt i sit Slags ... saa vilde jeg sige, at jeg ikke havde levet forgjeves*. (citeret ovenfor). Men Freund stod på en skillevej i sin beundring for den klassiske kunst, og omfanget af hans kopiering er både overraskende og noget nyt i gravkunsten. Oppermann 1916 skriver, at *Den græske stele var blevet Idealet, som han kun i enkelte Tilfælde egentlig kopierede, men som han næsten altid brugte som Grundlag for sit Arbejde*, og han anfører, at Stackelbergs afbildninger *næppe kan have været ham til synderlig Nytte*. Victor Freund er mere subtil og udtrykker Friends dilemma således:

Naturligvis findes der enkelte græske Former, der have virket saa stærkt paa Freund ved deres store Skjønhed og ægte konstneriske Holdning, at han ikke kunde modstaa Lysten til at anvende dem uden nogen Tilsætning af sit Eget, og det er saaledes Tilfældet med adskillige af de Gravmonumenter, Stachelberg har aftegnet som Mønstre i sit bekjendte Værk om Hellenernes Grave. ... I det Hele er det sjældnere, at Freund benytter de græske Motiver aldeles saaledes, som han forefinder dem; men paa Grund af den stærke Sympathi imellem hans egen Følelse og den, der har kaldet saa mangen en dejlig, græsk Konstnertanke til Live, var han i Stand til at foretage Forandringer med hine uden at forvanske eller fordærve.

Friends respekt for forlæggene, som udtrykker sig som kopiering, skyldtes måske også en videnskabelig bevidsthed, som

lå i tiden, hvor såvel kunsthistorien som den klassiske arkæologi begyndte at tage form som videnskabelige discipliner, og her har han haft Brøndsted som nærmeste læremester. Men for kunstnere var det en farlig vej, der snart enten skulle føre til epigoneri eller til forkastelse af antikkens kunst som norm-sættende.

Tak til Erik Henriques Bing for hjælp under besøg på Mosaisk Begravelseplads i Møllegade og til Karin Kryger for gode samtaler og henvisninger. Også tak til Ernst Jonas Bencard og Emma Salting for kritisk gennemlæsning af manuskriptet.

Hvis ikke andet er anført, er det forfatterens fotos.

Fig. 22 Peter Lindegaards gravstele, nr. 22.

Litteratur:

Antiquities of Athens Measured and Delineated by J. Stuart & N. Revett III, London 1794, genudgivet 1827.

Antiquities of Athens and other Places in Greece, Sicily etc. Supplementary to The Antiquities of Athens by J. Stuart & N. Revett. *Delineated and Illustrated* by C.R. Cockerell, W. Kinnard, T.L. Donaldson, m.fl., London 1830.

A. Blouet, *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le gouvernement français I-III*, Paris, 1831, 1833, 1838.

A. Brückner, *Der Friedhof am Eridanos*, Berlin 1909.

P.O. Brøndsted, *Voyages dans la Grèce accompagnés de recherches archéologiques I-II*, Paris 1826, 1830. Samtidig udgivet på tysk.

J. Christiansen, *Lyset fra Akropolis. Danmark og Grækenland i 1800-tallet*, Ny Carlsberg Glyptotek, København 2000.

L. Dupré, *Voyage à Athènes et à Constantinople ou collection de portraits, de vues et de costumes grecs et Ottomans*, Paris 1825.

H.E. Freund, "Et Brev fra H.E. Freund", *Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek* 2, 1945, 49-51.

V. Freund, *H.E. Friends Levned*, København 1883, 168, 180-183.

E. de la Fuente Pedersen, "Tradition og Fornylse. Gravminder fra o. 1900 på Vestre Kirkegård i København", *Kirkegårds-kultur* 2000, 42-57.

E. de la Fuente Pedersen & M. Linnée Nielsen, *Skriften på stenen. Vestre Kirkegårds bevaringsværdige Gravminder*, 2001.

C. Hauch, *Minder fra min første Udenlandsrejse*, København 1871, 256.

N.L. Høyen, *Nogle Bemærkninger over de paa Charlottenborg udstillede Konstsager*, København 1828, 14. [Samlede Skrifter I, 1871, 43]

P. Kjerrman, B. Nørgaard, J. Zahle, J. Bertelsen (red.), *Spejlinger i Gips*, Det Kgl. Danske Kunstakademi, København 2004.

K. Kryger, *Allegori og Borgerdyd, Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark*, København 1985.

K. Kryger, "Gravmælet over Friderich Ernst Johan von Ohlogge af H.E. Freund", *Helsingør Kommunes Museers årbog* 1989, 99-104.

K. Kryger, "Jødisk gravmælekunst i Danmark", M. Gelfer-Jørgensen (red.), *Dansk Jødisk Kunst*, København 1999, 229-263.

J. Lund, "At rejse er at dø – den protestantiske kirkegård i Athen", *Sfinx* 29.4, Århus 2006, 151.

P.A. Memmesheimer, *Das klassizistische Grabmal. Eine Typologie*, Bonn 1969.

M. Moltesen, m.fl., *Katalog Grækenland i klassisk tid*. Ny Carls-

- berg Glyptotek, København 1995.
- K. Monrad, *Ragnarokfrisen af H.E. Freund*, Statens Museum for Kunst, København 1986.
- H. Möbius, *Die Ornamente der griechischen Grabstelen*, Berlin 1949 (1969).
- H.E. Nørregård-Nielsen, *Omkring Loke. Arbejder af Hermann Ernst Freund*, Ny Carlsberg Glyptotek, København 1986. Forkortet "N-N".
- T. Oppermann, *Billedhuggeren H.E. Freund 1786-1840. En Kunsthistorisk Skildring*, København 1916, 114. Forkortet "Opp".
- Politikens Dansk Kunsthistorie III*, 1972, 317-318: V. Poulsen, "Gravmæler og mindesten".
- G.M.A. Richter, *The Archaic Gravestones of Attica*, London 1961.
- A. Scholl, "Die attischen Bildfeldstelen des 4. Jhs. v. Chr. Untersuchungen zu den kleinformatigen Grabreliefs im spätklassischen Athen", *Athenische Mitteilungen, Beiheft 17*, 1996.
- O.M. von Stackelberg, *Die Gräber der Hellenen, Text und Atlas*, Berlin 1837.
- U. Vedder, *Untersuchungen zur plastischen Ausstattung attischer Grabanlagen des 4. Jhs. v. Chr.*, Frankfurt 1985.
- Weilbach: nyt dansk kunstnerleksikon*, København 1895-1896.
- Weilbach: dansk kunstnerleksikon*, København 1994-2000.
- J. Werner, *Gravminder fra Københavns og Frederiksbergs Kirkegaard*, København 1912.
- J. Wiedewelt, *Tanker om Smagen udi Konsterne i Almindelighed*, København 1762, 31.
- J. Zahle, "Politimester Jørgen Nielsen og hans kunstneriske trosbekendelse", V. Nørskov, (red.), *Antikken i Århus*, bog i forbindelse med udstilling af samme navn, Antikmuseet, Aarhus Universitet, 2008.

TILFØJELSE:

Under 2. korrektoren fik jeg sporet det sjældne plancheværk af Lewis Vulliamy, *Examples of ornamental sculpture in architecture: drawn from the originals of bronze, marble, and terra cotta, in Greece, Asia Minor, and Italy, in the years 1818, 1819, 1820, and part of 1821*, vol. I-VII, London 1823-1827. Her findes bl.a. de umiddelbare forlæg for stelerne nr. 6 og nr. 14 samt for Lindegaards stele nr. 22. Også for sidstnævnte stele havde Freund således et antikt forlæg.